

LESIKOGRAFIAN SANAKIRJA NORJAKSI

Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén *Nordisk leksikografisk ordbok*. Med bidrag av Helgi Haraldsson, Hans Kristian Mikkelsen & Jaakko Sivula. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 4. Universitetsforlaget, Oslo 1997. 348 s. ISBN 82-00-22901-7.

Espoon Hanasaarella toukokuussa 1997 pidetyn pohjoismaisen leksikografian konferenssin yhtenä ohjelmanumerona oli leksikografian sanakirjan julkistaminen. Vaikka kirjan nimenä onkin *Nordisk leksikografisk ordbok* (NLO), kirja ei kuitenkaan rajoitu vain pohjoismaiseen leksikografiaan. Suuri osa sen termeistä on peräisin ulkomaisista lähteistä, varsinkin laajasta tietoteoksesta *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires*. »Nordisk» NLO:n nimessä tarkoittaakin vain sitä, että kirja on pohjoismaista yhteistyötä, vuonna 1991 perustetun pohjoismaisen leksikografian yhdistyksen (*Nordisk forening for leksikografi*) voimannäyte.

Päävastuun teoksesta kantavat sen norjalainen päätoimittaja Dag Gundersen, tanskalainen Henning Bergenholtz ja ruotsalainen Bo Svensén. Heidän lisäksi mukana on ollut joukko avustajia kaikista Pohjoismaista. Suomalaisena yhteyshenkilönä on toiminut Ilse Cantell. Kun Kotimaisten kielten tutkimuskeskus vuonna 1994 päätti lähteä mukaan hankkeeseen, toimituksen täydennykseksi tuli Jaakko Sivula, joka sai tehtäväkseen kirjassa esiintyvien termien suomenkielisten vastineiden laatimisen. Hän on muun toimituskunnan ohella osallistunut myös termien määrittelyyn.

Leksikografian tutkimus on Skandinaaviassa vielä melko nuorta ja Suomessa vielä nuorempaa. Tätä taustaa vasten NLO:n julkaiseminen tuntuu ennaikaiselta. Tekijöiden perusteena on kuitenkin se, että vakiinnuttamalla termien nimitykset ja niiden sisältö ennen kuin kirjavuutta pääsee

syntymään vauhditetaan leksikografian tutkimusta ja saadaan ala kehittymään.

Varsinaisen artikkeliosan lisäksi kirja sisältää laajan, yli 30-sivuisen johdannon, eräänlaisen yleiskatsauksen. Siinä käydään rajaa leksikografian ja sen lähialojen välillä, esitellään eri sanakirjatyypit sekä tarkastellaan niin sanakirjan kokonaisrakennetta kuin yksittäisen sana-artikkelin koostumustakin. Johdanto toimii kehyksenä, jonka sisällä systeemin osat, leksikografiset termit, esiintyvät systeeminmukaisella paikallaan. Lukija oppii hahmottamaan, millä tavalla *megastrukturi*, *makrostrukturi* ja *mikrostrukturi* eroavat toisistaan tai mikä on *täysin aakkosellisen makrorakenteen*, *nissiaakkosellisen makrorakenteen* tai *sanueaakkosellisen makrorakenteen* keskinäinen suhde.

Johdantoa seuraavassa sanasto-osassa termit sitä vastoin ovat aakkosjärjestyksessä, ja niistä jokainen muodostaa oman sana-artikkelinsa, jossa hakusanaa seuraa määritelmä ja usein lisäksi laajempi ja yksityiskohtaisempi kommentti. Artikkelit sisältää myös systeeminmukaisen luokitusnumeron sekä viittauksia muihin sana-artikkeleihin ja lähdekirjallisuuteen. Hakusana annetaan norjan bokmålilla ja itse artikkelissa sen lisäksi kahdeksalla muulla kielellä: tanskaksi, suomeksi, islanniksi, nynorskiksi, ruotsiksi, englanniksi, ranskaksi ja saksaksi. Kirjan lopussa kunkin kielen termit on esitetty omana luettelonaan.

Termejä kirjassa on noin tuhat. Määrä on huomattavasti pienempi kuin *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires*-teoksen

lopussa olevassa asiasanaluettelossa. NLO:n toimitus onkin pyrkinyt pitämään valinnoissaan silmällä termien keskeisyyttä ja sitä, että ne todella kuuluvat nimenomaan leksikografian alaan. Suomalaisessa leksikografiassa monet niistä silti ovat uusia. Emme ole tottuneet käyttämään emmekä tarvinneet enempää *alluusiosanakirjaa*, *ammattillista osa-alueanakirjaa*, *ilmaisparadigmaattista sanakirjaa*, *integroidusti kaksisuuntaista sanakirjaa* kuin *positioaakkosellista sanakirjaakaan* emmekä tottuneet miettimään sitä, että sanakirja voi olla paitsi *kaksisuuntainen* myös *kaksikäyttöinen* ja *kaksitoimintoinen*. Emme myöskään ole puhuneet *aavesanoista*, vaikka meikäläisiinkin sanakirjoihin on varmasti päässyt väärin lukemisen tai kuulemisen vuoksi sanoja, joita todellisuudessa ei ole olemassa. *Sanakirjarikollisuuskin* on meillä uusi termi. Ehkäpä suomalaiset kustantajat eivät ole syyllistyneet siihen, että myisivät vanhaa sanakirjaa uuden nimisenä ja ikään kuin kyseessä olisi kokonaan uusi sanakirja tai että sanakirja sisältäisi huomattavan paljon plagiaatteja toisista sanakirjoista.

Päätös suomenkielisten vastineiden mukaanotosta tehtiin vasta silloin, kun kirjan toimitustyö muissa Pohjoismaissa oli jo varsin pitkällä. Työtä hankaloitti myös se, että monet termeistä olivat suomalaisessa leksikografiassa outoja ja että osalla ei käännösvaiheessa ollut vielä määritelmää. Kääntäjän oli monesti turvaututtava ulkomaiseen lähdekirjallisuuteen saadakseen selville, mitä käännettävällä termillä oikein tarkoitetaan. Työ on ollut äärimmäisen vaativa ja vaikea. Siitä huolimatta jälki on harvinaisen laadukasta. Ne huomautukset, joita jäljempänä esitän, eivät ole mukana sen takia, että haluaisin vähätellä tehtyä työtä tai sen tulosta. Ne ovat mukana siksi, että kun kirjasta aikanaan toimitetaan uusi laitos, toimittajilla olisi käytössään vinkkejä ja toivomuksia kirjan kehittämiseksi.

NLO on tehty skandinaavien ehdoilla. Se näkyy siinä, että jotkin meikäläisessä leksikografiassa keskeisinä pidetyt käsitteet ovat jääneet nimitystä vaille, kun taas jokin käsite, joka meistä tuntuu perifeeriseltä, on saanut nimityksen. Hakija etsii kirjasta turhaan sellaisia tuttuja sanoja kuin *aineisto* (*lähdeaineisto*), *dispositio* (*jäsennys*), *esimerkistö* (*esimerkistöosa*), *hakumuoto*, *levikki*, *merkitysryhmä*, *merkitysvariantti*, *merkitysvivahde*, *rinnakkaismuoto*, *selite* (*merkityksenselite*), *selitysosa*. Vaikka *sanakirja-artikkeli* ja *leksikografia* ovat mukana, niiden synonyymit *sana-artikkeli*, *artikkeli* ja *sanakirjatyö* puuttuvat. Meikäläisissä sanastotyön käsikirjoissa ja oppaisissa esiintyvät *kontekstimääritelmä*, *koostemääritelmä*, *spiraalimääritelmä* ja *joukkomääritelmä* ovat niin ikään unohtuneet pois. Tässä tapauksessa kyse ei kuitenkaan voi olla pelkästään Suomessa käytössä olleista määritelmätyypeistä, vaan nimityksillä täytyy olla kansainväliset esikuvat.

Jos NLO suomalaisesta näkökulmasta katsottuna on jossakin suhteessa suurpiirteinen, se jossakin toisessa on hyvinkin pikutarkka. Tuntuu hiusten halkomiselta erottaa toisistaan *normatiivinen sanakirja*, *normia kuvaava sanakirja*, *normia luova sanakirja*, *normisanakirja* ja *normittava sanakirja*. Joskus kaksi norjankielistä termiä saattaa olla semanttisesti niin lähellä toisiinsa, että ne ovat saaneet saman suomenkielisen vastineen. Esimerkiksi *betydning* ja *betydningsangivelse* on kumpikin käännetty *merkitykseksi*.

Kääntäjän kannalta on ongelmallista, jos lähdekielen termi ja kohdekielen termi peittävät toistensa merkitykset vain osittain. Suomessa sanakirja-aineiston keräämistä niin puheesta kuin kirjallisistakin lähteistä on totuttu nimittämään *sanastamiseksi*. NLO:ssa termi *ekserpering* on saanut vastineekseen *poiminnan* ilmeisesti sen takia, että *ekserpering* voi tarkoittaa vain kirjalli-

▷

sista lähteistä tehtyä muistiin merkintää. On vahinko, että *sanastaa*, *sanastus* ja *sanastaja* puuttuvat nyt kokonaan NLO:sta. Samantapainen ongelma koskee termiä *merkitysnumero*, *betydningsnummer* 'siffer som innleder en delbetydning under et polysemt lemma'. *Merkityssignumi* tai pelkkä *signumi* olisi *merkitysnumeroa* kattavampi, koska se voi tarkoittaa paitsi numerolla myös kirjaimella osoitettua merkitysryhmän järjestysmerkkiä. Samoin termi *synonymdefinisjon* tulisi *synonymimääritelmän* sijasta korvata *synonymiselitteellä*. Määritelmänä on suomessa nimittäin totuttu pitämään (vaillinaisen) lauseen muotoista selitettä. *Synonymdefinisjon* tarkoittaa kuitenkin merkityksen selittämistä yhden tai useamman synonyymisen sanan avulla.

Sekä *fortekst* että *omtekst* ovat kääntyneet *alkutekstiksi*. Edelliseen käännösooppiinkin, koska termillä tosiaan tarkoitetaan sanakirjassa ennen sana-artikkeleja olevaa tekstiä. Jälkimmäinen sen sijaan tarkoittaa kaikkea artikkelien ulkopuolelle jäävää tekstiä: niin alussa olevaa johdantoa ja käyttöohjeita kuin lopussa olevia liitteitäkin. Sitä paitsi *appendiks*, joka juuri tarkoittaa liitteitä, on saanut kirjassa yhdeksi suomennosvastineeseen *jälkiteksti*. (Muut vastineet ovat *liite*, *täydennysosa*.) Jos *omtekst* on *alkuteksti*, *jälkiteksti* siis sisältyy *alkutekstiin*.

Onkohan jotakin unohtunut pois, kun *diaevaluativ markering* on saanut käännökseen pelkän *arvottava*, vaikka kaikki muut *markering*-loppuiset termit ovat kirjassa *tarkennuksia*? Koska termillä *diaevaluativ markering* viitataan sellaisiin luonnehdintoihin kuin »alatyylisiin kuuluva», »kiertäen» ja niin edelleen, voisi jokin sävyttävä *tarkennus* tai *käyttöalan kuvaus* sopia sen vastineeksi. *Arvottavan tarkennuksen* haittana on nimittäin sen kaksitulointaisuus; termihän voi tuoda arpajaiset mieleen.

Kaksitulointaisuus vaivaa myös terme-

jä kantasanakirja ja *elävä sivuotsikko*. Edellinen ei suinkaan ole kirja, joka käsittelee kantasanoja, vaan sanakirja, joka koskee vartaloita, sanakantoja. Jälkimmäisen *sivuotsikko* ei ole *pääotsikon* vastakohta. Termi tarkoittaa sanakirjan sivun yläalaidassa olevaa ja sivun ensimmäiseen tai viimeiseen hakusanaan viittaavaa ns. *elävää päätä*, *juoksevaa hakusanaa*, *juoksevaa otsikkoa*.

NLO on tietävästi ensimmäinen sanakirjatyön sanakirja maailmassa. Se voisi olla myös ensimmäinen yleismaailmallinen sanakirjatyön sanakirja ellei siinä olisi yhtä pahaa puutetta: sen kieli on norja, norjan bokmål. Kielensä takia NLO tavoittaa kyllä pienen Pohjolan pienilukuiset leksikografit, mutta ei muita. Ehkä pelättiin, että pohjoismaisuus kokisi jonkinlaisen kolauksen, jos kirja julkaistaisiin esimerkiksi englanniksi, mutta toisaalta: jos niin olisi tehty, mahdollisuudet leksikografian termistön yhtenäistämisen saralla olisivat olleet monin verroin suuremmat. ■

MATTI VILPPULA

*Kotimaisten kielten tutkimuskeskus,
Sörnäisten rantatie 25, 00500 Helsinki
Sähköposti: Matti.Vilppula@domlang.fi*

KIRJALLISUUTTA

SIVULA, JAAKKO 1996: Suomalainen näkökulma pohjoismaiseen leksikografiaan. Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum. Jyväskylä 10.–15.8.1995. Pars V: Sessiones sectionum. Lexicologia & Onomastica s. 185–189. Jyväskylä.

SVENSÉN, Bo 1994: Nordisk lexikografisk ordbok — terminologisk systematik. LexicoNordica 1 s. 229–238.